

Zarys dziejów bydgoskiej katedry

Bydgoska katedra ma dopiero pięć lat, ale znacznie dłuższą historię¹. Żywot swój zaczynała jako miejska świątynia parafialna, która potocznie co najmniej od XVI stulecia występowała pod przejętym z języka niemieckiego mianem fary (urobionym od *Pfarre*, *Pfarrei*, *Pfarrkirche*). Na kartach oficjalnych dokumentów pojawiła się stosunkowo późno, bo dopiero 22 lipca 1402 r. razem z ówczesnym proboszczem bydgoskim imieniem Krystyn. Mimo to jej początki wiążą się nierozdzielnie z najważniejszym wydarzeniem w blisko tysiącletnich dziejach Bydgoszczy, jakim było ustanowienie samorządowej gminy miejskiej, dokonane 19 kwietnia 1346 r. przez króla Kazimierza III Wielkiego. Budowę reprezentacyjnych obiektów komunalnych każda z takich gmin rozpoczynała w średniowieczu od własnego kościoła parafialnego, który wspólnie z ratuszem oraz murami obronnymi stanowił publiczną wizytówkę całej społeczności miejskiej, przedmiot zbiorowej dumy i prestiżu.

Nie od razu jednak farę zbudowano. Zanim miasto jako tako okrzepło, jego pierwsi osadnicy zaspokajali swoje potrzeby religijne w pobliskiej kaplicy cmentarnej pod wezwaniem św. Idziego i św. Marii Magdaleny. Postawiono ją w XII lub XIII w. na przedpolu warownego, drewniano-ziemnego grodu kasztelańskiego, zastąpionego w do-

¹ Niniejszy artykuł stanowi rozwinięcie referatu wygłoszonego 23.03.2009 r. w auli Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Bydgoskiej z okazji pięćciolecia tejże diecezji. Syntetyzuję w nim wyniki własnych badań na historią i wyposażeniem dawnej fary, a obecnie katedry bydgoskiej. Dociekliwego czytelnika odsyłam więc do moich wcześniejszych prac, w których pełna dokumentacja przytoczonych tutaj faktów, sądów i opinii: *Staropolskie dzieje bydgoskiej Fary (XIV–XVIII wiek)*, „Kronika Bydgoska” XXIV (2002), s. 11–73; *Narodziny bydgoskiej parafii. Średniowieczne świątynie, parafialny laikat, dekanat*, tamże, tom specjalny wydany z okazji wizyty papieża Jana Pawła II w Bydgoszczy, 1999, s. 17–49; *Gotycki obraz Matki Boskiej z Różą z bydgoskiej Fary*, tamże, s. 149–167 (wyd. II: „Peregrinus Cracoviensis” 8 (2000), s. 183–204). Tam również omówienie i zestawienie wykorzystanych świadectw historycznych oraz literatury przedmiotu. Przedkatedralne losy rzeczony świątyni przedstawiłem ponadto w popularnonaukowym szkicu *Fara – świadek historii miasta*, „Kalendarz Bydgoski” 37 (2004), s. 191–195. Informacje zaczerpnięte z innych źródeł zaznaczam poniżej poprzez odesłanie do osobnego przypisu.

bie lokacji miasta gotyckim zamkiem (na dzisiejszym planie miasta położenie kaplicy wyznacza zbieg ronda Bernardyńskiego i ulicy Bernardyńskiej). Świątynia ta, pierwotnie najprawdopodobniej drewniana, nigdy nie miała uprawnień parafialnych, gdyż grodowa Bydgoszcz wchodziła w skład okręgu parafialnego kościoła św. Marii Magdaleny w nadwiślańskim Wyszogrodzie, który był poprzednikiem późniejszego Fordonu. Kaplica publiczna św. Idziego przetrwała do XIX w. jako jednonawowa budowla murowana o późnogotyckich cechach stylowych, przy czym swą ceglana bryłę uzyskała najprawdopodobniej około 1537 r.

Bez dużego ryzyka błędu mieszczańską fundację świątyni farnej odnieść można do połowy XIV stulecia. Parafialnego duszpasterza uposażono dwiema działkami budowlanymi oraz ogrodem, natomiast pod budynek kościelny, przyległy doń cmentarz (czynny do 1809 r.), zabudowania plebanii i szkoły parafialnej przeznaczono rozległy plac w północno-zachodnim narożniku wytyczonego w 1346 r. miasta. Plac ten sięgał do brzegów głównego koryta rzeki Brdy i jej wartkiej odnogi, nazywanej Młynówką. Prace przy wzniesieniu pierwotnej fary dobiegły końca w drugiej połowie XIV w. Była ona z pewnością niewielką budowlą murowaną, jednonawową albo salową, czyli pozbawioną wydzielonego architektonicznie prezbiterium. W styczniu 1425 r. odbył się w niej synod kleru kujawsko-pomorskiej diecezji włocławskiej, w granicach której Bydgoszcz pozostawała do 1765 r., kiedy przeszła pod diecezjalną władzę arcybiskupów z wielkopolskiego Gniezna. Kilka miesięcy po synodzie świątynię strawił ogień wielkiego pożaru miasta.

Budowa nowego, zachowanego do dziś gmachu kościelnego ruszyła w jakiś czas po katastrofie z wiosny 1425 r. Farę nie tylko odbudowano, ale i znacznie powiększono (wewnętrzna powierzchnia obiektu wynosi około 604 m²). W trakcie robót murarskich wykorzystano pozostałości spalonego kościoła, czytelne w strukturze muru nawy północnej. Inwestycję sfinansowano ze środków mieszczańskich, zakończono zaś w latach 1460–1466, co dokumentują pośrednie, ale jednoznaczne w swej wymowie przekazy historyczne. Poświadczają one istnienie w tamtym czasie wydłużonego, trójbocznie zamkniętego prezbiterium, zakrystii, tudzież zbliżonego do kwadratu halowego korpusu nawowego, z trzema nawami równej wysokości. Co więcej, we wnętrzu ukończonego wcześniej obiektu sprawowano w 1466 r. dość urozmaiconą liturgię.

Nie sposób ustalić dokładnej daty uroczystej konsekracji nowo wzniesionego budynku kościelnego, chociaż wiadomo, że doszło do

niej przed 1497 r., kiedy to biskup włocławski, Krzesław z Kurozwek, odprawił w farze synod częstkowy dla kleru kujawskiego² (doročną pamiątkę obrzędu poświęcenia kościoła obchodzono później w najbliższą niedzielę po święcie Bartłomieja Apostoła, które przypada 24 sierpnia). Odtąd, jeśli nie już od uprzedniej, XIV-wiecznej konsekracji, w roli niebiańskich patronów fary współwystępowało czterech świętych biskupów: Mikołaj, Marcin, Wojciech i Stanisław. Pełnym wezwaniem niezmiernie rzadko operowano przy tytułowaniu świątyni, dlatego w zależności od zmiennych upodobań kultowych na czoło listy jej patronów wysuwał się bądź to św. Mikołaj z Miry w Licji, bądź św. Marcin z francuskiego Tours (samego Mikołaja wymieniono wielokrotnie w latach 1408–1521; samego Marcina – w 1699 r.). Wyłącznie do tej dwójki świętych wezwanie kościoła ograniczono podczas kolejnej konsekracji w 1831 r.

Późniejsze prace budowlane sprowadzały się do wzbogacenia i korekty gotyckiego dzieła z lat 1425–1466. Najpewniej na przełomie XV i XVI stulecia podwyższono dachy kościoła, przekształcono szczyty, a prezbiterium zasklepieno sklepieniami gwiaździsto-sieciovymi. Wtedy też wymurowano dolne kondygnacje wieży-dzwonnicy, zwieńczonej wówczas konstrukcją drewnianą. W 1559 r. na kaleniczy dachu korpusu nawowego osadzono wieżyczkę na mały dzwon, zwany sygnaturką. W 1702 r. pierwotną wieżyczkę renesansową zastąpiono obecną – barokową. W 1585 r. rozbudowano gotycką zakrystię. W 1650 r. nadbudowano wieżę i postawiono manierystyczną, piętrową kruchtę zachodnią z otwartym przedsionkiem w przyziemiu. W ciągu XV–XVII w. bryłę kościoła wzbogaciły cztery kaplice boczne, z których trzy ufundowali zamożni mieszczanie bydgoscy o szlacheckim rodowodzie.

I tak, już w 1466 r. z woli członków parafialnego Bractwa Bożego Ciała powstała kaplica pod wezwaniem św. Anny i Najświętszej Marii Panny, usytuowana przy wschodnim przęśle nawy południowej, na prawo od wieży. Miejsce po lewej stronie wieży zajmowała kaplica św. Jana Apostoła i Ewangelisty, postawiona w 1612 r. przez Adama i Jadwigę Rychłowskich. Krótko przed 1597 r. pojawiła się kaplica św. Szczepana, którą w dawnej kruście kościelnej przy południowym murze prezbiterium urządził wielokrotny rajca

² Siedem miesięcy po synodzie, który odbył się 24.02.1497 r., ten sam biskup wyświęcił w farze 22 kleryków, por. J. Maciejewski, *Z badań nad dziejami parafii bydgoskiej w średniowieczu*, „Studia Gnesnensia” 18 (2004), s. 79–80. Wykluczone, aby tak ważne uroczystości religijne celebrowano w niepoświęconym kościele.

i burmistrz bydgoski, Szczepan Bogurski. Wreszcie, w 1617 r. do wschodniego przęsła nawy północnej dostawiono późnorenesansową kaplicę kopułową św. Fabiana i św. Sebastiana (od XIX w. Świętego Krzyża), wybudowaną za pieniądze Sebastiana i Reginy Ossowskich.

Zapoczątkowany po szwedzkim potopie (1655–1660) kryzys gospodarczy miasta nie sprzyjał inwestycjom i bogatym fundacjom. Z tej przyczyny od zarania XVIII stulecia fara popadała w coraz większą ruinę. Pogłębiła ją dewastacja z doby Księstwa Warszawskiego (1807–1815), kiedy Francuzi i Rosjanie wykorzystywali kościół do celów wojskowych. Gruntowną renowację świątyni przeprowadzono w latach 1819–1829 na koszt Królestwa Prus, które w 1772 r. zajęło Bydgoszcz w następstwie pierwszego rozbioru Polski. Podczas pruskich robót remontowych rozebrano trzy zrujnowane kaplice boczne. Uratowano czwartą, od strony północnej, występującą odtąd pod nowym wezwaniem Świętego Krzyża, natomiast w strefie dawnej kaplicy św. Szczepana postawiono przed 1875 r. neogotycką przybudówkę. Kolejnych odnowień kościoła dokonano w latach 1921–1926 i 1945–1955 z inicjatywy ówczesnych proboszczów, Tadeusza Skarbka-Malczewskiego oraz Franciszka Hanelta. Zakres działań podjętych w czasach międzywojennych, które przeprowadzono pod ogólnym nadzorem Stefana Cybichowskiego, nie ograniczał się do samych prac restauracyjnych. Ściany i sklepienia fary pokryto wtedy modernistyczną polichromią (1924–1926), w oknach zaś osadzono wielobarwne witraże (1923–1924). Autorem obu dzieł był poznański malarz i witrażysta, Henryk Nostitz-Jackowski. Witraże tego artysty uległy zniszczeniu w końcu II wojny światowej, toteż w latach 1952–1954 zastąpiono je nowymi, wzorowanymi na średniowiecznych witrażach paryskiej Saint-Chapelle (projekt: Edward Kwiatkowski)³.

Od wieków gorliwie dbano nie tylko o okazały wygląd świątyni, lecz także o należyty wystrój jej wnętrza i bogate zaopatrzenie kościelnej zakrystii. Z darów i zakupów pochodziły kosztowne i kunsztowne monstrancje, kielichy, krucyfiksy, pacyfikały, kadzielnice, puszkki, ornaty, kapy, dalmatyki, rzeźby, obrazy, chorągwie, dzwony, konfesjonały, ławki czy stalle. Wśród szerokiego zestawu innych sprzętów nie zabrakło obecnych w farze od XVI w. organów. Większość elementów dawnego wyposażenia kościelnego zaginęła w ciągu dwóch

³ Informacja Bogny Derkowskiej-Kostkowskiej, autorki nieopublikowanych dotąd badań nad wystrojem dzisiejszej katedry. O obecnych witrażach: A. Wysocka, *Witraże z prezbiterium kościoła farnego w Bydgoszczy*, „Materiały do Dziejów Kultury i Sztuki Bydgoszczy i Regionu” 3 (1998), s. 105–110.

minionych stuleci. Razem z nimi przypadł bogaty księgozbiór biblioteki farnej, liczący w 1712 r. 144 woluminy, w tym liczne księgi liturgiczne, dzieła teologiczne, filozoficzne, prawno-kanoniczne oraz duszpasterskie. Przypadły też relikwie świętych męczenników, dzievic, biskupów i apostołów: Kastula, Felicysyma, Bonifacego, Urbana, Cecylii, Katarzyny Aleksandryjskiej, Wojciecha, Mikołaja (zęb), Andrzeja, jak również uznawany za relikwię kamyk z rzymskiego grobu św. Piotra.

Z tej przyczyny lista zachowanych zabytków ruchomych z epoki staropolskiej jest stosunkowo krótka. Nie licząc kilku obrazów ołtarzowych, obejmuje zaledwie kilkanaście naczyń i szat liturgicznych z XVI–XVIII w.: monstrancję, puszkę na komunikanty, kielich, dwie pateny, dwie kadzielnice, łądkę na kadzidło, cztery lichtarze i tyleż ornatów. Oprócz nich przedrobiorową metryką legitymuje się pięć płyt nagrobnych (XVI–XVII w.), jedno epitafium (1630), późnogotycka figura św. Jana Ewangelisty (początek XVI w.), drewniany krucyfiks z kaplicy Świętego Krzyża (połowa XVII w.), kamienna kropielnica z podwieżowej kruchty (XV w.) oraz mosiężna chrzcielnica ujęta zagrodą z kutych krat (1. połowa XVII w.). Niniejszy katalog zamykają dwa barokowe konfesjonały w nawie południowej, tudzież rokokowe stalle na zakończeniu obu naw bocznych, rozmieszczone po bokach głównego wejścia do fary od strony zachodniej (XVIII w.).

Rokokową ambonę i reprezentujące taki sam styl prezbiterialne stalle (z 2. połowy XVIII w.) przejęto z karmelitańskiej świątyni Mariackiej, stojącej do XIX w. na obecnym placu Teatralnym. Dzisiejsze organy na chórze muzycznym (z XIX w.) pochodzą z rynkowego kościoła pojezuickiego, rozebranego przez Niemców w 1940 r. Dzwony są dwa – z 1641 i 1723 r. Odlano je dla katedry oraz kościoła oo. Dominikanów w odległym Kamieńcu Podolskim, skąd do Bydgoszczy dotarły w 1923 r.⁴ Z kolei skarbczyk katedralnych relikwii tworzy obecnie 17 kości Jedenastu Tysięcy Świętych Dziewic, legendarnych towarzyszek św. Urszuli, które pozyskano w XIX w. z położonego na historycznym Przedmieściu Kujawskim kościoła pobernardyńskiego (wyeksponowano je w tabernakulum ołtarza św. Antoniego Padewskiego).

Pobożności publicznej, korporacyjnej i prywatnej służyły liczne ołtarze. Prezbiterialnym ołtarzem głównym, ozdobionym onegdaj obrazem Świętej Trójcy, zawiadywał zawsze proboszcz fary. Ołtarze bocz-

⁴ Z. Zyglewski, *Dzwony bydgoskiej Fary*, „Kronika Bydgoska” XXIV (2002), 127–141.

ne miały nigdy własnych kapelanów, rekrutowanych najczęściej z kręgu parafialnych wikariuszy. Liczba ołtarzy w kościele podlegała wahanom, od trzech w XV do 15 w XVIII w. Stały dosłownie wszędzie – w prezbiterium, kaplicach, nawach i przy czterech filarach między nawowych. Poświęcone były Trójcy Świętej, Chrystusowi Bolesnemu, Świętemu Krzyżowi oraz takim świętym, jak: Maria Magdalena, Anna, Katarzyna Aleksandryjska, Barbara, Stanisław, Wawrzyniec, Roch, Antoni z Padwy, Juda Tadeusz, Mikołaj, Michał Archanioł, Szczepan, Jan Ewangelista, Fabian i Sebastian. Wiele ołtarzy uległo destrukcji na początku XIX w., toteż do naszych czasów przetrwały zaledwie trzy, utrzymane w formach barokowych z XVII–XVIII w. (św. Barbary, św. Fabiana i św. Sebastiana w kaplicy Świętego Krzyża oraz jeden z trzech dawnych ołtarzy maryjnych). Ubytki uzupełniono rychło ołtarzami ze zlikwidowanych klasztorów bydgoskich, przeto liczba tych obiektów wzrosła w farze do dziesięciu, by w XX w. zmaleć do siedmiu. Jeden ołtarz boczny - św. Antoniego Padewskiego - przejęto z kościoła pobernardyńskiego, trzy kolejne - św. Józefa, Matki Bożej Szkaplerznej oraz św. Rocha (pierwotnie św. Marii Magdaleny de Pazzi⁵) - od karmelitów (wszystkie z XVII-XVIII w.).

W roli ołtarza głównego występuje obecnie dawny ołtarz boczny pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny, usytuowany pierwotnie w nawie północnej. Dnia 9 grudnia 1466 r., za uprzednią zgodą króla Kazimierza Jagiellończyka, wspólnie z burmistrzem i rajcami miejskimi ufundował go ówczesny starosta bydgoski, Jan Kościelec (1457–1475). Przy ołtarzu powołano do życia czteroosobowe kolegium kapelanów-ołtarzystów, zwanych mansjonarzami, obarczonych zadaniem śpiewania podczas codziennej mszy św. porannej oficjum liturgicznego o Najświętszej Marii Pannie (w XVI w. mszę i oficjum przeniesiono do ołtarza głównego). Zgodnie z życzeniem starosty, mansjonarze sprawowali swą posługę w intencji zbawienia duszy Mikołaja Szarlejskiego (ok. 1397–1457), zmarłego wojewody brzesko-kujawskiego i zarazem bydgoskiego starosty, któremu Jan Kościelec zawdzięczał błyskotliwą karierę urzędniczą i związany z nią olbrzymi majątek. Z biegiem lat, w związku z pojawieniem się w farze dwu kolejnych ołtarzy maryjnych (w kaplicy św. Anny i w nawie południowej), tytułaturę XV-wiecznego obiektu wzbogacać zaczęto o dodatkowe, różnicujące określenia. Od XVII do XIX w. zwano go najczęściej ołtarzem Ofiarowania Marii Panny, gdyż scenę Ofiarowa-

⁵ Informacja B. Derkowskiej-Kostkowskiej.

nia Marii w Świątyni prezentowało malowidło umieszczone na ruchomej zasuwie drugiego, wewnętrznego wizerunku, który w drugiej połowie XVII stulecia otoczyła sława cudownej łaskawości.

Mowa o gotyckim obrazie „obleczonej w słońce” Madonny Apokaliptycznej, z księżycem pod stopami, Dzieciątkiem Jezus na lewej ręce i ciemnokarminową różą w prawej dłoni. Dzieło to, nazywane powszechnie obrazem Madonny z Różą lub Matki Bożej Pięknej Miłości, zaliczane jest do najpiękniejszych wizerunków maryjnych na ziemiach polskich. Pochodzi, jak sądzę, z lat 1467–1475. Zamówił je bądź nabył u jakiegoś handlarza obrazów fundator i budowniczy ołtarza, Jan Kościelecki, namalował zaś wybitny twórca polski albo zachodnioeuropejski. W rogu obrazu, u stóp Madonny, klęczy w pozie modlitewnej bogato odziany mężczyzna, którego utożsamić można z Mikołajem Szarlejskim. Wokół niewielkiej sylwetki gorliwego czciciela Bogurodzicy wije się wstęga banderoли z łacińskim napisem *Mater Dei memento mei* („Matko Boża, pamiętaj o mnie”). W latach 1764–1791, być może do 1772 r., temperowy wizerunek przemalowano farbami olejnymi i osadzono w nowej, późnobarokowej nastawie ołtarzowej, ufundowanej z prawdopodobnym udziałem ówczesnego starosty bydgoskiego, Ignacego Gałęckiego⁶, którą w latach 20. XIX w. przeniesiono do kościelnego prezbiterium.

Od zarania XVIII stulecia z cudownym obrazem wiązał się odpust papieski w intencji wyzwalania dusz cierpiących w czyśćcu. Według opisów z lat 1712–1763 pokrywały go srebrne, pozłacane sukien-

⁶ W zwieńczeniu owej nastawy osadzono okrągły, barokowy obraz Wniebowzięcia Marii Panny, z postaciami szlacheckiej pary małżeńskiej, opatrzonej herbami Junosza i Sas. Chodzi niewątpliwie o dwukrotnego starostę bydgoskiego, z lat 1676–1680 i 1685–1710, Franciszka Zygmunta Gałęckiego (herbu Junosza), sportretowanego razem z drugą żoną, Rozalią z Dzieduszyckich (herbu Sas). Franciszek Zygmunt był bratem dziadka Ignacego Gałęckiego, piastującego urząd bydgoskiego starosty w latach 1745–1772 (Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Akta Gruntowe miasta Bydgoszczy, sygn. 826, k. 43–43v.; J. Kutta, *Gałęcki Franciszek Zygmunt h. Junosza*, w: S. Błażejowski, J. Kutta, M. Romaniuk, *Bydgoski słownik biograficzny*, Bydgoszcz 1998, t. 5, s. 34, 35; tenże, *Gałęcki Ignacy h. Junosza*, tamże, s. 35; A. Znamierowski, *Herbarz rodowy. Kompendium*, Warszawa 2004, s. 114, 162, 211, 214). Ponieważ koliste malowidło reprezentuje typ obrazu wotywnego, jego fundację wiązać można ze szczęśliwym powrotem Franciszka Zygmunta z przeszło dwuletniej niewoli szwedzkiej, do jakiej trafił podczas wojny północnej. Wolność odzyskał w końcu 1706 r. dzięki energicznym staraniom swej żony Rozalii (J. Kutta, *Gałęcki Franciszek Zygmunt...*, s. 34). W takim ujęciu moment powstania dzieła odnieść należy do schyłkowego okresu życia rzeźbionego starosty, określonego latami 1707–1711. Z braku źródeł trudno natomiast rozstrzygnąć, czy dzieło to zdobyło już wcześniejszą nastawę omawianego ołtarza maryjnego, czy znalazło się w nim później, na życzenie Ignacego Gałęckiego, stanowiąc początkowo obiekt samodzielny, zawieszony na jednej ze ścian kościelnego wnętrza. Nie da się wszakże wykluczyć i takiej możliwości, że pochodziło ono z całkiem innego ołtarza, a na obecne miejsce przeniesione zostało dopiero w XIX w., kiedy to parokrotnie wymieniono obrazy w ówczesnych ołtarzach farnych.

ki, korony i gwiazdy, a tło malowidła wyłożone było cynową blachą (spoza metalowych okładzin wyzierały jedynie twarze Matki i Syna oraz ręce Madonny, zasłonięte w XIX w. oleodrukowymi nalepkami). W podzięce za doznane łaski wieszano przy nim wota: sznury korali, pereł, klejnoty, zausznicze, łańcuszki, medaliki, szkaplerze, przeróżne wisiorki, firanki czy wstęgi z wyborych tkanin.

Kult cudownego wizerunku osłabł wyraźnie w czasach niewoli narodowej, trwającej do 1920 r. Odrodził się po odzyskaniu niepodległości, okrzepł i rozwinął – po II wojnie światowej. Wielce do ożywienia kultu przyczynił się proboszcz, ks. Skarbek-Malczewski, który w 1922 r. odsłonił gotyckie malowidło spod metalowych sukienek, blachy i papierowych oleodruków. Konserwowano je dwukrotnie (1922–1923, Jan Rutkowski; 1950, Leonard Torwirt), dwukrotnie też koronowano papieskimi koronami. Pierwszej koronacji, samej Madonny, dokonał 29 maja 1966 r. kardynał Stefan Wyszyński, prymas Polski. W ceremonii brał udział ówczesny metropolita krakowski, arcybiskup Karol Wojtyła, który 7 czerwca 1999 r., zatem po 33 latach od tamtej uroczystości, przybył do Bydgoszczy jako papież Jan Paweł II. W trakcie mszy św. na bydgoskim lotnisku ukoronował obraz dwiema nowymi koronami, nałożonymi już tym razem na skronie Matki i Syna.

Warto przypomnieć, że w XVIII w. gorliwie adorowano też inne malowidła, pokryte z tego powodu srebrnymi sukienkami, koronami, gwiazdami i atrybutami. Chodzi o wizerunek Trójcy Świętej z ołtarza głównego, tudzież sporą grupę obrazów z ówczesnych ołtarzy bocznych: Chrystusa Bolesnego, Matki Bożej Niepokalanie Poczętej, św. Rocha, św. Anny Samotrzcę i św. Barbary. Tylko ten ostatni, datowany na drugą połowę XVII stulecia, przetrwał szczęśliwie do naszych czasów.

Znaczenie fary określały nie tylko świąteczne i niedzielne msze św. dla całej społeczności parafialnej. Upływało przy niej również życie społeczno-religijne mniejszych wspólnot, które od średniowiecza oblekano w strukturę kościelnych bractw i pokrewnych stowarzyszeń. Pospołu z celami dewocyjnymi organizacje te podejmowały zadania towarzyskie, samopomocowe i charytatywne. Zrzeszały wiernych obojga płci, niekiedy także kapłanów, miały obieralny zarząd, duchownych promotorów, własne statuty, fundusze oraz osobne ołtarze, służące celebrowaniu okresowych mszy św., nabożeństw i pogrzebów brackich.

Najstarsze z farnych bractw, Bożego Ciała, istniało od 1466 do 1609 r. Bractwo Najświętszej Marii Panny powstało przed 1505 r., zamarło po 1555 r. Bractwo Kapłańskie działało przez jakiś czas

w drugiej połowie XVI w. W XVII i XVIII stuleciu dużą aktywność rozwinęło Bractwo Świętej Trójcy, określane mianem literackiego, albowiem jego biegli w sztuce czytania członkowie korzystali podczas mszy św. i nabożeństw z drukowanych zbiorów pieśni i modlitewników. Ogólnoparafialny charakter miały brackie msze wotywny, zwane mszami literatów, jakie ku czci Trójcy Świętej odprawiano co niedzielę przy ołtarzu głównym. Przyciągały one tłumy wiernych, z władzami miasta na czele. Za przykładem Bractwa Świętej Trójcy trynitarny patronat obrało sobie w 1681 r. kurkowe Bractwo Strzeleckie, które wzorem literackiej konfraterni regularnie gromadziło się w farze.

Od XVI w. cokwartalne msze św. za zmarłych konfratrów zamawiało w tej świątyni 11 bractw cechowych (czapników, rzeźników, szewców – osobno mistrzów i czeladników, ślusarzy, kuśnierzy, krawców, kowali, stolarzy, piekarzy, kramarzy oraz kupców zbożowych, zwanych inaczej szyprami lub żeglarzami), z których kilka czyniło to jeszcze w XIX w. Nie posiadały one początkowo własnych ołtarzy, lecz począwszy od 1597 r. dysponowali nimi krawcy, szewcy, piekarze, rzeźnicy oraz szyprowie. W XIX stuleciu, w następstwie kasaty klasztorów karmelickiego (1816) i bernardyńskiego (1829), przeniesiono do fary istniejące od dawna przy obu klasztorach bractwa Matki Bożej Szkaplerznej i Świętej Anny. Razem z tymi właśnie stowarzyszeniami po wiek XX egzystowało farne Bractwo Świętej Barbary, które kontynuowało żywot przedrozbiorowej konfraterni szyprów i żeglarzy.

Aż do 1924 r. fara stanowiła ośrodek jedynej parafii katolickiej w naszym mieście. W skład tej jednostki, oprócz Bydgoszczy, wchodziły od XIV w. okoliczne wsie i osady, przyłączane do parafii miejskiej w miarę ich stopniowego zakładania bądź przejmowania z terytoriów sąsiednich parafii: ślesińskiej i fordońskiej (w 1527 r. – Bartodzieje, Bielice, Brzoza, Jachcice, Czyżkówko, Łochowo, Kruszyn; w 1829 r. – ponad 70 osad). Od połowy XV w. funkcjonował dekanat bydgoski, natomiast od około 1530 r. bydgoski oficjalat, czyli sąd kościelny, utworzony dla graniczących z sobą dekanatów bydgoskiego i świeckiego (oficjalat istniał do 1765 r.). Dziekanami i oficjalami bydgoskimi byli zazwyczaj proboszczowie farni.

Na kolejne awanse w hierarchii kościołów diecezjalnych przyszło czekać farze do przełomu XX i XXI stulecia. I tak, w latach 1982–1996 rezydował przy niej wikariusz biskupi dla miasta Bydgoszczy, Jan Wiktor Nowak, późniejszy ordynariusz siedlecki. 5 września 1993 r. arcybiskup gnieźnieński Henryk Muszyński podniósł ją

do godności kolegiaty, ustanawiając przy świątyni kapitułę bydgoską pod wezwaniem Matki Bożej Pięknej Miłości – Matki Kościoła. 7 czerwca 1999 r. papież Jan Paweł II przyznał farze tytuł konkatedry prastarej archidiecezji gnieźnieńskiej, wreszcie, 25 marca 2004 r., mianował ją katedrą nowo utworzonej diecezji bydgoskiej. Pierwszym ordynariuszem bydgoskim został ks. biskup Jan Tyrawa, dotychczasowy biskup pomocniczy archidiecezji wrocławskiej.

Dawna fara, a obecna katedra trwa – jej gotycka, strzelista sylweta nieznużenie przegląda się w nurcie Brdy. Jak żadna inna budowla unaocznia odległe dzieje i określa pejzaż naszego miasta, którego bez niej wręcz nie sposób sobie wyobrazić. Jest jeszcze coś, co w kontakcie z patyną wiekowych murów objawia aura, chwila, wiara i wiedza. Na swój sposób wyraził to znakomity pisarz Jerzy Sulima-Kamiński, kiedy stwierdził, że (...) *pod gotyckim dachem świątyni, niby pod wiekiem cennego relikwiarza, przechowuje się historyczna osobowość tej drobinny naszej Ojczyzny, zwanej Bydgoszczą*⁷.

Summary

An Outline History of Bydgoszcz Cathedral

Bydgoszcz Cathedral is only five years old, but its history is much longer. It was erected as an urban parish church founded by local residents in the middle of the 14th century. The original brick building, as a single-nave church, originated later that century. The edifice was devastated by fire in 1425 and then replaced by another at the same site in 1425–1466, again thanks to the city's inhabitants. The building, which has survived to the present day, is a three-nave hall-shaped Gothic church with an attached presbytery. Up to 1831, the temple was dedicated to four saints: Bishops Nicholas, Martin, Adalbert and Stanislas; later on however it is was re-dedicated to SS Nicholas and Martin. The church underwent remarkable expansion at the turn of the 15th century and then in 1650. Furthermore, between the 15th and 17th centuries, the building was annexed with four side chapels, of which only the one built in 1617 – a late-Renaissance construction with a dome – still exists.

⁷ *Kościół farny w Bydgoszczy*, Bydgoszcz 1985, s. 2.

The wealthy furnishings of the church from the Old Polish era (15th–18th century) were devastated during the period of the Duchy of Warsaw (1807–1815) while used by the French and Russian troops. Therefore, the local register of historic objects contains only several dozen items, including three side Baroque altars, one of which (dedicated to the Holy Virgin Mary) has served as the main altar since the second decade of the 19th century.

The central part of the altar is embellished with a painting of the Apocalyptic Madonna with the Infant Jesus in her left hand and a ruby rose in her right. The painting probably originated between 1467 and 1475. During the second half of the 17th century, it won fame for its miracles and thus the church turned into a local site of worship of the Holy Virgin. The painting has been crowned with papal crowns twice: in 1966 and 1999.

Up until 1924, the temple constituted the centre of the town's only Catholic parish, initially part of the Diocese of Włocławek and from 1765 of the Archdiocese of Gniezno. It was only in the late 20th and early 21st centuries that the church rose in status. In 1982–1996 the episcopal vicar for the city of Bydgoszcz resided here. In 1993 it became a collegiate church and six years later a co-cathedral of the Archdiocese of Gniezno. Eventually, on March 25, 2004, Pope John Paul II elevated the church to the status of cathedral of the newly established Diocese of Bydgoszcz.